

## TIJD VOOR EEN ECOCRIMINOLOGIE? ENKELE KRIJTLIJNEN

Johan DEKLERCK, Anouk DEPUYDT\*

### 1. Het brede en verwarrende veld van een ecologische criminologie

In de voorbije eeuw is de relatie van de mens met de natuur er steeds problematischer op geworden. Het probleem van de milieuvervuiling is hiervan een duidelijk voorbeeld. Momenteel kunnen we om het ecologische probleem niet meer heen, en zijn we gedwongen tot het zoeken van oplossingen voor de gevolgen van een te vervuilende leefstijl, niet alleen in het Westen maar over de gehele wereld. De milieuthematiek wint meer en meer aan belang op de internationale politieke agenda, en is ook een belangrijk thema geworden op lokaal politiek vlak. Illustratie hiervan is o.a. het snel stijgende belang van 'groene' partijen in het Westen en de 'vergroening' van de klassieke politieke partijen. Ook voor de man in de straat is de toekomst van de planeet een groeiende bekommernis. Veel kleinere en ernstigere gezondheidsklachten waarmee hij kampt (zoals allergieën, astma, kanker of de ziekte van Kreutzfeldt-Jacob) lijken nauw samen te hangen met de evolutie van het leefmilieu.

De groeiende aandacht voor het leefmilieu kunnen we ook vaststellen binnen de criminologie. Het ecologische thema ontwikkelt zich meer en meer als nieuw domein. 'Ecologische criminaliteit' is een vlag die een zeer brede en complexe lading dekt. In brede zin kunnen we ze definiëren als het "intentioneel schade berokkenen aan de ecologische omgeving, al dan niet strafbaar onder de actuele wettelijke regelingen".<sup>1</sup> Voorbeelden kunnen zeer uiteenlopend zijn en gaan van het wildstropen, het illegale transport van tropische vogels en reptielen, de vervuilende olie-exploitatie in sommige derdewereldlanden, het gebruik van verboden pesticiden en insecticiden, het vellen van hoogstammige bomen zonder vergunning, het overtreden van milieuwetgevingen door de industrie, het misbruik van klonen, het niet of onvoldoende sorteren van huishoudelijk afval tot de vernietiging van regenwouden en een te vervuilende levensstijl in het algemeen.

Deze voorbeelden illustreren de complexiteit van een domein waar ethische bekommernis dikwijls veel verder gaat dan wetgevingen en reglementeringen (voor sommige onaanvaardbare zaken laten wetgevingen op zich wachten), en

---

\* Onderzoekers aan de K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, Strafvordering en Criminologie, Hooverplein 10, 3000 Leuven, binnen het 'Project Criminaliteit en Wereldbeeld', dat deel uitmaakt van de 'Onderzoeksgroep Penologie en Victimologie' o.l.v. prof. T. PETERS. 1. Cf. de definitie "harm of damaging practices which may or may not be encapsulated under existing criminal law", van M. HALSEY & R. WHITE, *Crime, ecophilosophy and environmental harm*, *Theoretical Criminology* 1998, vol 2(3), 345-346.

omgekeerd (sommige wetgevingen worden niet gedragen door de rechtsonderhorigen).<sup>2</sup> Hieronder willen we enkele krijtlijnen voor een ecocriminologie trekken. Centraal in ons betoog staat de meerlagigheid van het ecologische gedachtegoed. Van hieruit willen we een onderscheid maken tussen een ecologische criminologie en een ecocriminologie.<sup>3</sup> Deze laatste is, veel meer dan een specialisatie rond milieudelicten, een criminologie die vertrekt vanuit een ecologisch wereldbeeld. Een dergelijke visie is een van de centrale uitgangspunten van onze benadering rond preventie in het onderwijs, en rond een herstellende justitie. We gaan tot slot op beide toepassingsterreinen beknopt in bij wijze van illustratie.

## 2. Ecologie: thema van uiteenlopende wetenschappelijke disciplines

'Ecologische criminaliteit' is een moeilijk domein voor criminologen, dat terzelfder tijd snel aan belang wint. Een van de belangrijkste redenen hiervoor is het feit dat hiermee vragen en bedenkingen van een verschillende kwaliteit gemeoid zijn. Ze gaan van de filosofische reflectie over de relatie van de mens tot de natuur, tot de ontwikkeling van internationale regelgevingen, wetten, en (straf)rechtsprocedures.

We kunnen in hoofdzaak vier verschillende disciplines onderscheiden die een of ander aspect van de relatie van de mens tot de natuur als hun (gedeeltelijk) onderzoeksthema hebben: de ecofilosofie, de sociologie, de criminologie en het (milieu)recht. We laten hierbij wetenschappelijke disciplines als ecologie, biologie, fysica, aardrijkskunde, chemie, landbouwwetenschappen of bio-engineering buiten beschouwing. Het gemeenschappelijke accent in de benadering van deze laatste groep disciplines ligt op de analyse van een of meerdere aspecten van de ecologische omgeving. De gevolgen van het onderzoek voor de mens in relatie tot de natuur, is hierbij niet het hoofddoel.

### 2.1. ECOFILOSOFIE

Ecofilosofie is een subdiscipline van filosofie. Tijdens de hoofdzakelijk laatste veertig jaar concentreerde ze zich op de relatie van de mens tot de natuur,<sup>4</sup> de plaats van de mens in het grotere natuurlijke geheel. Een van de belangrijkste gevolgen van het hieruit ontstane debat, is dat de traditionele (enge) en als vanzelfsprekend aangenomen antropocentrische benadering die de mens centraal

---

2. Aan de K.U.Leuven gaat in dit verband binnenkort een 'Master of Energy and Environmental Law' van start. Aan de gevolgen van een ecofilosofische kijk op het recht werd een themanummer gewijd van *AdVocare*, interdisciplinair juridisch cahier, 2000-2001/9(3), met als titel '*De rechten van de natuur*'. Vooral het artikel van J. BOUCKAERT, 'Omtrent het recht van de koningin om het leven van een koningin te leiden. Standpunt betreffende het toekennen van rechten aan de natuur', 43-51, is hier interessant.

3. Het thema van 'ecologische criminaliteit' zal opgenomen worden op de internationale conferentie, georganiseerd door de 'International Society of Criminology', die zal doorgaan in 2003, te Rio de Janeiro, Brazilië.

4. U. MELLE en F. JANSSENS, *Voeten in de aarde: radicale groene denkers*, Antwerpen, Hadewijch, 1996. D. WORSTER, *Nature's economy: a history of ecological ideas*, Cambridge, Cambridge university press, 1977.

plaatst en de natuur ten dienste van de mens (instrumentele benadering), fundamenteel in vraag is gesteld. Verschillende benaderingen, voornamelijk de diepe ecologie,<sup>5</sup> de sociale ecologie<sup>6</sup> en feministische ecofilosofische benaderingen,<sup>7</sup> leggen andere klemtonen, en hebben andere theoretische uitgangspunten en oplossingsalternatieven voor de ecologische problematiek. Ze hebben gemeenschappelijk dat ze het bestaan en de plaats van de mens contextualiseren. Hierdoor wordt de mens van zijn centrale en geïsoleerde plaats verlost en wordt hij deel van veel grotere, complexe levensprocessen en de totaliteit van de natuur (ecocentrische benadering).

## 2.2. SOCIOLOGIE

Vooralsociologen die als onderzoeksthema de globale ontwikkeling van de (westerse) samenlevingen hebben, hebben het over het thema van de ecologische problematiek als deel van ruimere sociologische thema's als de globalisering, het einde van de moderniteit, postmoderne ontwikkelingen in de westerse wereld, de impasse van het westerse kapitalistische model, de fragmentering en individualisering van het sociale leven, de afbrokkeling van zingevingssystemen (zie b.v. het werk van I. ILLICH; A. GIDDENS; U. BECK; Z. BAUMAN; I. WALLERSTEIN). Ze hebben een eerder pessimistische analyse van de recente (ecologische) evoluties, verbonden met ruimere maatschappelijke ontwikkelingen, gemeenschappelijk.

Sommigen, vaak filosofen met maatschappelijke en culturele interesse, leggen hierbij het verband met het overheersende wereldbeeld van de mens in de westerse samenleving (cf. b.v. de antropocentrische benadering) en beklemtonen het belang van geïntegreerde wereldbeelden die aansluiten op de recente wetenschappelijke en maatschappelijke evoluties.<sup>8</sup> Voor een ecocriminologie die verstrekt van een ander mens- en wereldbeeld, is dit van centraal belang.

## 2.3. CRIMINOLOGIE

De ecologische bekommernis binnen de criminologie is van eerder recente oorsprong. Tot nu toe werd er slechts weinig aandacht besteed aan ecologische

---

5. A. NAESS, *Ecology, community and lifestyle: outline of an ecosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

6. M. BOOKCHIN, *The philosophy of social ecology*, Montreal-New York, Black Rose Books, 1990.

7. Anders dan de eerst vermelde stromingen, zijn boegbeelden hier minder duidelijk. Zie b.v. de uitgebreide bibliografie van C. ADAMS en K. WARREN, "Feminism and the environment. A selected bibliography", *Newsletter on Feminism and Philosophy* 90/83, 148-157.

8. L. APOSTEL, *Gebroken orde: de vergeten toekomst van de filosofie*, Leuven, Kritak, 1992. L. APOSTEL, D. AERTS, B. DE MOOR, e.a., *World views: from fragmentation to integration*, Brussel, VUB press, 1994. L. APOSTEL, J. VANLANDSCHOOT, K. RAES, *Afbraak en opbouw: dialogen met Leo Apostel*, Brussel, VUB press, 1997. L. APOSTEL, J. WALRY en B. KEUNEN, *Hopeloos gelukkig. Leven in een post-moderne tijd*, Amsterdam, Meulenhoff, 1997. L. APOSTEL en J. VAN DER VEKEN, *Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie*, Pelckmans-Kok Agora, Kapellen-Kampen, 1993. M. WILDIERS, *Kosmologie in de Westerse cultuur: historisch-kritisch essay*, DNB/Pelckmans Kapellen, 1988.

thema's binnen de criminologische literatuur.<sup>9</sup> Wegens een gebrek aan traditie aarzelen criminologen om dit thema op de criminologische agenda te plaatsen. In tegenstelling tot een ander relatief jong thema als het 'gender'-probleem, is het thema van 'ecologie' niet zo duidelijk waarneembaar. Cijfers over b.v. de representatie van mannen en vrouwen in criminaliteitscijfers en de gevangeniscontext, zijn makkelijk vatbaar en confronteren ons rechtstreeks met verschillen tussen mannen en vrouwen. Kritische criminologen, een progressieve stroming binnen de criminologie, slaagden daarom om in het recente verleden wel het thema van de 'gender'-problematiek op te nemen. Hiermee samenhangend ontwikkelde zich een feministische criminologie,<sup>10</sup> die een antwoord poogt te formuleren op het 'waarom' van deze verschillen. Het ecologische thema bleef daarentegen grotendeels afwezig. De ecologische problematiek is bijvoorbeeld veel minder meetbaar, en van recentere oorsprong. Bovendien vindt ze niet onmiddellijk plaats binnen een progressieve criminologie. Een van de belangrijke redenen hiervan is wellicht de actuele zoektocht van de kritische criminologie naar een nieuwe positiebepaling tegenover de recente maatschappelijke ontwikkelingen naar een laat-moderne, postmoderne of hypermoderne samenleving. Een positie die ze verloor door een gebrek aan vernieuwing van de ondersteunende sociale theorievorming, waarbij traditionele analyses van hoofdzakelijk (neo)marxistische oorsprong op de recente ontwikkelingen niet langer een dragend antwoord konden bieden.<sup>11</sup>

#### 2.4. MILIEURECHT

In de voorbije jaren werden overheden meer en meer gedwongen om milieuriichtlijnen, -reglementeringen, -wetgevingen en gerechtelijke procedures te ontwikkelen als antwoord op specifieke noden en problemen op ecologisch vlak. Het gaat om een zeer gedifferentieerd domein van kleinere problemen op lokaal niveau tot zeer complexe, internationale ecologische problemen. Ernstige ongevallen en catastrofes als Tchernobyl, olierampen, de dioxinecrisis, grote bosbranden, maar ook langzaam groeiende problemen als water- en bodemverontreiniging hebben aangetoond dat het onmogelijk is deze problemen enkel op lokaal niveau aan te pakken. Een lokale nationale politiek schiet hier rijkelijk te kort. Het milieurecht dient ingebed en ingeschreven te zijn in een supranationale en zelfs wereldpolitiek.<sup>12</sup>

Het feit dat milieuproblemen dikwijls het resultaat zijn van een meer algemene economische politiek, die gebaseerd is op een ongelijke verhouding tus-

---

9. Hierop zijn enkele uitzonderingen te vermelden, w.o. het themanummer "For a Green Criminology", *Theoretical Criminology*, 1998/2(2). T. MARSHALL, 'Criminal justice and the new community: bending to the trends in politics, society, economics and ecology', paper written for British Criminology Conference, York, 1991. F. MCCLINTOCK, 'Criminological Perspectives', Actes du XI Congrès International de défense sociale, Buenos Aires, 1988, 252-257.

10. Voor een goed overzicht, zie: VERSCHAEVE, H., 'Over verkennen, herkennen en erkennen. Feministische perspectieven in de criminologie', *Panopticon* 1999(6), 542-562.

11. Zie b.v. R. LIPPENS, *Grenze/nloze criminologie: spreken, subjektiviteit, radikale democratie en de hypermoderne evaporatie van de kritische kriminologie (1975-1995)*, Gent, Academia Press, 1998. R. VAN SWAANINGEN, *Critical criminology: visions from Europe*, London, Sage, 1997, en vele anderen.

12. O.a. A. GIDDENS, *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1996.

sen Noord en Zuid, maakt de zaken alleen maar complexer, en brengt mee dat ethisch gezien onaanvaardbare zaken, b.v. het dumpen van (nucleair) afval in de derde wereld, dikwijls toch geaccepteerd worden door de westerse samenlevingen.<sup>13</sup> Milieurecht heeft vooral te maken met het ontwikkelen van praktische regelgevingen als antwoord op concrete problemen.<sup>14</sup> De band met een meer fundamentele theorieontwikkeling is veelal onbestaand.<sup>15</sup>

Ook hieruit rijst de vraag naar de mogelijkheid tot de integratie van de verschillende invalshoeken rond het milieudebat, weerspiegeld in de verschillende disciplines.

### 3. Ecocriminologie: op het kruispunt van verschillende disciplines

Het ecologische debat is dus meerlagig en wordt gevoerd op verschillende, van zeer praktische tot zeer fundamentele niveaus, weerspiegeld in verschillende disciplines. Het centrale probleem hier is dat een uitwisseling, laat staan een samenwerking tussen deze verschillende disciplines zeer beperkt en soms bijna onbestaand is. Ecofilosofen maken belangrijke en interessante reflecties, die meestal onbekend blijven voor beleidsvoerders. Praktische regelgevingen worden ontwikkeld zonder een meer fundamentele bevraging. Ze blijven veelal gebaseerd op een impliciet wereldbeeld, waarin een geïnstrumentaliseerde benadering van de natuur centraal staat: de natuur blijft een – zij het misschien zeer belangrijk – ‘middel’ voor de mens, wat meteen onze fundamentele vervreemding t.a.v. de natuur illustreert.

Hoewel er veel epistemologische problemen verbonden zijn aan interdisciplinariteit, bevinden criminologen zich op dit vlak eerder in een comfortabele positie. De criminologie is ontstaan als een thematische wetenschap, met criminaliteit en de reactie op criminaliteit als het centrale thema. Ze heeft in de voorbije decennia een eigen positie verworven in een complexe relatie tot andere wetenschappelijke disciplines als het recht, de psychologie, de sociologie en de filosofie.<sup>16</sup> Deze wetenschappen waren de hoekstenen voor de ontwikkeling van de criminologie, die van hieruit een eigen inhoud en onderzoeksmethodes verwierf die meer zijn dan een toevallige ontmoeting tussen deze disciplines.<sup>17</sup> De integratie van filosofische bekommernissen en praktische noden, maatschappijanalyse en criminele politiek heeft in het verleden dikwijls tot interessante in-

---

13. Als reactie hierop groeide de idee van ‘duurzame ontwikkeling’, waarbij hulp voor de derde wereld en een economische politiek die de ecologische leefomgeving respecteert, bij elkaar gebracht wordt. Zie b.v. het ‘Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling’ (VODO), een koepelorganisatie van 23 organisaties (vodo@ngonet.be).

14. Dit getuigt van een grote complexiteit. Zie b.v. K. DEKETELAERE, M. FAURE & G. VERHOOSSEL, *Grensoverschrijdende milieuproblemen: uitdagingen voor de nationale en internationale rechtsorde*, Antwerpen, Intersentia, 1998.

15. Een uitzondering is te vinden in S. GUTWIRTH (ed.), *Milieu rechtgezet? Een bezinning over de grondslagen en toepassing van het milieurecht*, Mys & Brees, Gent, 1994. Hier wordt het debat tussen antropo- en ecocentrisme wel gevoerd, vooral in de bijdragen van S. GUTWIRTH en F. TANGHE.

16. We laten hier de banden met de (gerechtelijke) geneeskunde en ook de aanvankelijk bestaande banden tussen de criminologie en de biologie buiten beschouwing.

17. Over de identiteit van de criminologie, zie: J. VANDERBORGHT, J. VANACKER en E. MAES (eds.), *Criminologie. De wetenschap, De Mens*, Brussel, Politeia, 2000.

zichten en resultaten geleid. *De actuele uitdaging is de band te leggen tussen ecofilosofische reflectie, de studie van maatschappelijke ontwikkelingen, criminaliteitsanalyse en het milieurecht.* Dit kan een interessante kruisbestuiving betekenen, met als resultaat goed gefundeerde inzichten en zinvolle informatie voor beleidsvoerders en wetgevers. Zo kan een sterke en brede basis geboden worden voor het ontwikkelen van nieuwe regelgevingen en wetgevende kaders binnen het ecologisch domein.

#### 4. Ecocriminologische deelthema's

Het terrein van een dergelijke criminologie strekt zich breed uit en bestrijkt uiteenlopende thema's. We beschrijven hier een vijftal hoofdthema's. Het gaat om 'theoretische funderingen', met als mogelijke thema's b.v. ecofilosofische stromingen en de consequenties voor de criminologie; een ecologische criminologie versus een ecocriminologie; economische ontwikkelingen en milieuvervuiling; genderspecten van de milieuproblematiek. Een tweede betreft de 'exploratie van ecologische delinquentie' met onderwerpen als b.v. globalisering, etnische minderheden, ecologische problemen en delinquentie; ecoterrorisme; de natuur als slachtoffer: milieuperspectieven in de victimologie; de ecologische consequenties van oorlog en van de aanpak van georganiseerde criminaliteit (b.v. vernietiging van cocaïnevelde). Ten derde vermelden we het thema van een 'ecologische ethiek', met als subthema's b.v. mensen-, dieren- en natuurrechten;<sup>18</sup> ethische grenzen en overtredingen in de bio-industrie; ethiek en duurzame ontwikkeling; economische belangen en milieucriminaliteit. Als vierde is er de aanpak via 'internationale netwerken voor de reductie en preventie van ecologische criminaliteit', b.v. supranationale samenwerkingsverbanden; internationale regelgevingen; naar een 'groen internationaal gerechtshof?'; NGO's en de preventie en reductie van ecologische criminaliteit; strategieën tegen stropen en dieren-smokkel. Een vijfde thema ten slotte is de 'lokale politiek voor de bestrijding en preventie van ecologische criminaliteit', b.v. de ontwikkeling van wetgeving; bemiddeling in milieuc conflicten;<sup>19</sup> de introductie en coördinatie van een lokale milieupolitiek; sensibilisering, preventie en bestrijding van lokale milieu-

---

18. Het debat rond de rechten van de natuur en van dieren is met groeperingen als Greenpeace, Gaia, het 'Animal Liberation Front (ALF), het 'Earth Liberation Front' (ELF) in een stroomversnelling gekomen. Ze trekken een ecocentrische benadering soms op een radicale wijze door. Het werk van P. SINGER (b.v. *Animal liberation*, New York review of books, New York, 1990) was een belangrijke inspiratiebron. Zie ook: A. VAN DE MOORTELE, *Eco-terrorisme of eco-idealisme. Beschrijving van het Animal Liberation Front in België*, lic. thesis criminologie, K.U.Leuven, 2001 (onuitgegeven), en: CROWA (Criminological Research Center for Wildlife and Ecological Crime in Southern Africa as well as Globally, Pretoria, Zuid-Afrika), o.l.v. G. SWAENEPOL die op 17 december 1999 op onze uitnodiging aan de K.U.Leuven een lezing gaf.

19. Milieuc conflicten worden meer en meer het domein van bemiddeling. Zie b.v. *Espace Environnement*, Charleroi (espace@brutele.be) en 'Centre f. André-Dumont' (f.andre-dumont@skynet.be). Zie ook: C. ZWETKOFF, "Mediation in Environmental Conflicts: the Belgian Methodology", in X. (ed.) *Risk: health, safety & the environment*, Franklin Pierce Law center, vol 9,4, Fall 1998, 361-377. Rond dit thema ging trouwens een internationaal symposium door in Wenen (Oostenrijk) met als thema 'Environmental Mediation. New methods of conflict resolution and participation' op 22-23 november 2001. Zie: <http://www.environ-mediation.net>.

overtredingen. Er zijn dus tal van voorbeelden te vinden die samenhangen met de meerlagigheid van de milieuproblematiek.

## 5. Van ecologische specialisatie naar een ecologisch wereldbeeld

De meerlagigheid van de milieuproblematiek heeft consequenties die veel verder reiken dan de specialistische en symptomatische bestrijding van uiteenlopende deelproblemen. Zeer verschillende problemen hebben immers gemeenschappelijke wortels die te maken hebben met een scheefgegroeide verhouding tussen de mens en de natuur. We beschouwen een criminologie die het milieuprobleem tot op dit onderliggende niveau doortrekt als een ecocriminologie. Daartegenover staat een ecologische criminologie als een specialisatie binnen de criminologie rond milieuproblemen. Een 'ecocriminologie' mag dus niet beschouwd worden als de toepassing van traditionele criminologische benaderingen op een nieuw 'milieu'-thema.

De weg naar een ecocriminologie met ecofilosofische grondslag, die dus vertrekt van een ecocentrisch mens- en wereldbeeld i.p.v. een antropocentrisch wereldbeeld, kan moeilijk haalbaar lijken. Nochtans mogen we niet vergeten dat het ecologische thema nu reeds aanwezig is binnen de criminologie, en wellicht meer dan op het eerste zicht lijkt. Binnen het criminologische veld maken we reeds gebruik van de instrumentele mogelijkheden van de natuur, en worden we meer en meer geconfronteerd met de ecologische grenzen van onze culturele ontplooiing.

## 6. De natuur in het criminologische veld: van instrumenteel naar fundamenteel

De natuur is nu reeds aanwezig in het brede criminologische veld, zij het op een vooral impliciete manier. Allerlei voorbeelden zijn te noemen, zoals de positieve invloed van de natuur binnen therapeutische gemeenschappen voor drugsverslaafden of seksuele delinquenten, of het belang van gezonde voeding en maaltijden voor het creëren van een positief zelfbeeld en een goede conditie bij getineerden. Tuinieren en het houden van huisdieren blijken een helende invloed te hebben in gesloten instituties. In sommige projecten worden jongeren geconfronteerd met hun psychologische grenzen en mogelijkheden tijdens natuurexploraties, verre tochten en arbeid in de natuur (b.v. bij Outward Bound School, Oikoten, Albezou).<sup>20</sup> Deze voorbeelden illustreren de bijzondere relatie die de criminologie heeft met de natuur. De natuur kan een positieve en helende invloed hebben op individuen met een crimineel verleden of jongeren in probleemsituaties. De natuur heeft hier vooral een instrumentele, soms ook een fundamentele betekenis.

---

20. Zie b.v. J. HOVELYNCK, *Praktijktheorieën van een experiëntiële begeleiding in Outward Bound: een onderzoeksrapport*, doctoraatsproefschrift, fac. Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, K.U.Leuven, 2001.

Daarnaast dringt het ecologische thema meer en meer binnen achter de gesloten deuren van de rechtbanken en de hoge muren van de gevangenissen, en dan vooral als probleem in de marge. Ook justitiële administraties, rechtbanken en instellingen worden gedwongen tot afvalselectie en recyclage, energiebesparende maatregelen, milieuvriendelijke reinigingsproducten, enz. Hierdoor worden we willens nillens geconfronteerd met onze verbondenheid en verwevenheid met een ruimere ecologische omgeving. Dit gebeurt jammer genoeg op een problematische manier. De confrontatie met het proces van verval, in de vorm van afval, dat we voor vele jaren uit onze mentale wereld konden houden, brengt ons een beeld van de natuur als problematisch, vervuild en schaars.

Via de confrontatie met verval, afbraak, afval en compostering treden we op die manier de achterdeur binnen van een bijna vergeten ervaring van 'cycliciteit'<sup>21</sup> van natuurlijke processen. Processen van afbrokkeling en sterven, maar ook opbouw, groei en ontwikkeling en vrucht geven zijn een fundamenteel natuurlijk gegeven, waarvan ook de mens deel uitmaakt. Ze confronteren de mens als *natuurlijk* wezen met zijn uiteindelijke grenzen en mogelijkheden. Elk *cultureel* aspect van het leven wordt begrensd en georiënteerd door dit fundamentele gegeven van cycliciteit van natuurlijke processen, dat ons op zijn beurt confronteert met de grenzen van leven en dood. In de cycliciteit worden we herinnerd aan de ecologische grondslag van het menselijke bestaan. Ecologie is dus méér dan het zich vastpinnen op de problematische gevolgen van verval en afbraak, die we kunnen terugvinden op het einde van de 'levenscyclus' van economische producten en in de herfst- en winterperiode van de cirkel der seizoenen. Ze is méér dan het ondersteunen van recyclage- en energiebesparingsprogramma's, en heeft veel meer te bieden dan de "vuilnisbak van een vervuilde levensstijl".

Deze fundamentele gedachte opent perspectieven voor een andere benadering van (= de reactie op) criminaliteit. Ze kan de basis zijn voor een criminologie met ecofilosofische grondslag, die veel verder gaat dan "een nieuw thema binnen een oud paradigma", een nieuwe specialisatie of een cosmetische operatie van de criminologie die enige verfrissing moet bieden aan oude benaderingen. De herontdekking van het ecologisch perspectief raakt de grondslagen van de criminologie zelf.

## **7. Preventie en een herstellende justitie: twee aanknopingspunten voor een ecocriminologie?**

Totnogtoe worden er weinig banden gelegd tussen de natuur en de criminologie, zeker als dit verder gaat dan milieuthema's, maar ook te maken heeft met methodes van analyse en aanpak van criminaliteit. Hieronder geven we twee voorbeelden uit verschillende domeinen: de criminaliteitspreventie en een herstellende justitie. Op een verschillende manier worden in de beide voorbeelden banden gelegd met de natuur, niet zozeer als studieobject maar als omkadering voor analyse en aanpak van criminaliteit. Het gaat om een ecologisch gefun-

---

21. A. DE LAET, *Nu is er ook toen. een geschiedenis van de tijd*, Kapellen, Pelckmans, 1992.



deerde ethiek<sup>22</sup> en een cyclisch perspectief binnen een herstellende justitie. Beide voorbeelden vertrekken van de door ons ontwikkelde relationeel-ethische definitie van 'de-linquentie' als gepaard gaand met het "ontbreken van een ervaren band met de benadeelde (omgeving)".<sup>23</sup> Zowel preventief werken als het werken aan herstel heeft dan te maken met het ontwikkelen, versterken of ervaren van verbondenheid. Daarnaast heeft herstel vormelijk gezien ook een cyclisch-systemisch karakter. Natuurlijke maar ook sociale processen van vormontwikkeling kennen een cyclisch verloop.<sup>24</sup> Het is net deze cycliciteit die we aan de natuur ontleen. We ontleen dus aan de natuur zowel een vormelijke en inhoudelijke basis voor onze criminologische theorievorming. Ze vormen mogelijke hoekstenen van een ecocriminologische benadering.

## 8. Cycliciteit en een herstellende justitie

Cyclische processen, processen van opbouw en afbraak, van integratie en desintegratie kunnen we herkennen in de natuur (de cirkel van de seizoenen, van dag en nacht, levenscycli), maar ook in sociale processen. Het belichten van de in sociale processen aanwezige cycliciteit kan zeker voor 'de-linquentie' en het opnieuw verbinden in de vorm van een herstellende justitie en bemiddeling enkele onverwachte accenten leggen.

Startpunt is dat ieder delict zijn voorgeschiedenis kent, en dat zeker aan de meeste ernstige delicten een lang verhaal voorafgaat van bijvoorbeeld escaleerende conflicten en agressie of van een individuele problematische levensloop. Het delict zelf betekent aan de ene kant het product van het er aan voorafgaande proces en aan de andere kant ook een breukpunt met het verleden. De toestand erna is nooit meer wat hij er voor was. Meestal is dit ook het moment dat externe instanties (zoals de justitie of de arts) ingrijpen. Hoe dit gebeurt, is meestal van groot belang, en kan zelfs beslissend zijn voor hoe de toekomst er zal uitzien, en of er sprake kan zijn van een reëel herstel. Kan het feit in de mate van het mogelijke achtergelaten worden, en kan de toekomst hervat worden voor de dader, het slachtoffer, de bredere kring betrokkenen en de samenleving? Of betekent het een (verdere) stigmatisering en marginalisering van de dader, gebroken toekomstkansen voor het slachtoffer, en een klein element van onverwerkt verleden voor de brede samenleving? Het zijn net deze elementen die fundamenteel zijn voor een herstellende justitie, terwijl de klassieke strafrechtsbedeling meestal een geknakt verleden voor alle partijen bevestigt en in stand houdt.

---

22. J. DEKLERCK, *Verbondenheid, een ecologische ethiek*, Rede, uitgesproken naar aanleiding van de proclamatie van de laureaten van "Natuur in de Stad", Aardgasnatuurfonds-Koning Boudewijnstichting, Brussel 23 maart 2001, 1-7. A. DEPUYDT & J. DEKLERCK, "Verbondenheid als antwoord op de-linquentie? Onderzoeksproject rond ecologie en criminaliteit aan de K.U.Leuven", *De Koevoet* oktober 2000, 30-33.

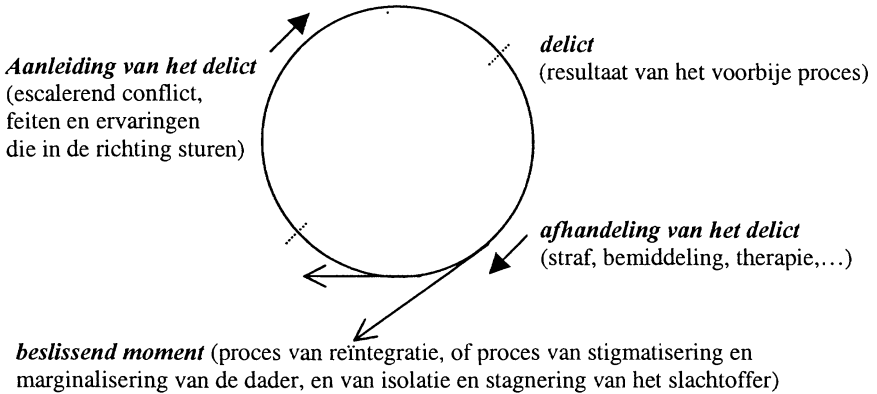
23. A. DEPUYDT, *Re-ligie' als antwoord op 'de-linquentie'*, licentiaatsthesis criminologie, K.U.Leuven, 1991 (niet uitgegeven). A. DEPUYDT, 'Re-ligie': een antwoord op 'de-linquentie', *Metanoia* juni 1996, 105-122.

24. N. DUPLAIN MICHEL, 'Le dialogue entre systèmes. Exemple de la rencontre de systèmes religieux', In: *La théorie des systèmes: une approche inter- et transdisciplinaire*, Actes du Colloque, Institut Universitaire K. Bösch, Sion, Suisse, 1995, 130.

In de cirkel is de manier van aanpak beslissend voor hoe een nieuwe cyclus zal verlopen.<sup>25</sup>

In het schema hieronder brengen we op een vereenvoudigde manier een aantal elementen samen.

*Figuur 1: cycliciteit en herstellende justitie*



In de cycliciteit van natuurlijke processen is zeer interessante systemische informatie aanwezig, toepasbaar op sociale processen. Hierdoor kunnen andere perspectieven geopend worden op b.v. individuele criminele loopbanen of escalerende conflicten en geweldsspiralen als een ‘proces van desintegratie’, dat leidt tot het verdwijnen van een gevoel van verbondenheid en het criminele feit.<sup>26</sup> ‘Restorative justice’, een herstellende justitie, kan vanuit dit perspectief gezien worden als het intentioneel op gang brengen en begeleiden van een ‘re-integratie’-proces.<sup>27</sup>

## 9. Keerpunt van de cyclus: een ecologische geïntegreerde ethiek

Dit proces van herstel betekent een keerpunt na het delict. In tegenstelling tot de klassieke rechtspraak waar men vanuit externe kaders, normen en oordelen oplegt, heeft dit proces van bemiddeld herstel een fundamenteel ander karakter. Met de ontwikkeling van een herstellende justitie werd de binnen de criminolo-

25. A. DEPUYDT & J. DEKLERCK, “Aanzetten tot een fundamentele theorievorming voor een herstellende justitie”, in: L. DUPONT en F. HUTSEBAUT (eds.), *Herstelrecht tussen toekomst en Verleden. Liber Amicorum Tony Peters*, Leuven, Universitaire Pers, 2001.

26. A. DEPUYDT & J. DEKLERCK, “The cycle of integration and disintegration applied to Western Society: a framework for a fundamental prevention of delinquency”, in J. VAN DER VEKEN, H. VAN BELLE, D. AERTS, *Worldviews and the problem of synthesis*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1999, 349-363.

27. A. DEPUYDT en J. DEKLERCK, “An ethical and social interpretation of crime through the concepts of ‘linkedness’ and ‘integration-disintegration’. Applications to restorative justice”, in L. WALGRAVE (ed.), *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks and Problems*, Leuven, University Press, 1998, 137-156.

gie naar de achtergrond geraakte vraag naar de mogelijkheid tot een gedeelde ethiek binnen een gefragmenteerde wereld opnieuw actueel.<sup>28</sup> Het ter sprake brengen van het door de dader aan het slachtoffer toegebrachte leed betekent het confronteren van de dader met de ethische limieten van zijn daden. De aan dit proces verbonden spijt en schuldbesef betekenen een ethische kracht voor de dader en voor het slachtoffer naar een nieuw begin toe. Bemiddeling tussen dader en slachtoffer (en hun eventuele dragende omgeving), kan, veel meer dan de klassieke justitie, een nieuwe start betekenen. Een goede bemiddeling kan het herstellen van de positie van het slachtoffer in relatie tot de dader tot gevolg hebben, ook als de toegebrachte schade niet (volledig) hersteld kan worden en het leed niet vergeten kan worden. Het slachtoffer wordt dan niet langer gedetermineerd door de feiten, maar wordt een overlever van zijn eigen levensgeschiedens. Het herwint de vrijheid zijn leven herop te starten en verder te zetten zonder allesoverheersende angst of schrik als gevolg van traumatische ervaringen. Op een meer complexe manier kan hetzelfde gezegd worden van de dader. Ook hij is vaak gedetermineerd door zijn eigen traumatische levensgeschiedenis, heeft een identiteit opgebouwd op de ontkenning van de serieuze gevolgen van zijn crimineel gedrag en een zelfbeeld ontwikkeld vanuit de opeenstapeling van negatieve ervaringen.<sup>29</sup>

Centrale vraag hier blijft welk soort ethiek gedeeld kan worden door uiteenlopende sociale werelden, waarvan het slachtoffer en de dader dikwijls deel uitmaken. Een belangrijk aspect van het ethisch gebeuren bij een bemiddeling is het feit dat het een *concrete en ervaren ethiek* is.<sup>30</sup>

Deze ethiek is zeer verschillend van een meer abstracte ethiek die we terug vinden in ethische codes, regels opgelegd door de Kerk, andere geloofssystemen of disciplinerende kaders. De ethiek in bemiddelingsprocessen is een ethiek die gegenereerd wordt door gevoelens van herkenning en erkenning, en respect voor de kwetsbaarheid van de ander. Ze is het concrete gevolg van het ervaren van

---

28. Zie o.m. J. BRAITHWAITE, *Crime, shame and reintegration*, Cambridge, University Press Cambridge, 1989. H. ZEHR, *Changing Lenses: A new focus for criminal justice*, Scottsdale, Herald Press, 1990. I. AERTSEN, *Een onderzoek naar de ontwikkeling van een herstelgerichte strafrechtsbedeling*, doctoraatsproefschrift criminologie, K.U.Leuven, 2001.

29. J. DEKLERCK en A. DEPUYDT, "Verbondenheid en een herstelgerichte justitie", in: H. BOUTTELIER, H. KUNNEMAN en J. LEEST, *De straf voorbij. Morele praktijken rondom het strafrecht*, SWP, Amsterdam, 2001, 33-46.

30. J. DEKLERCK en A. DEPUYDT, "Parels Verzamelen; over de kracht van een autonome ethiek", in: P. VAN BEERS (ed.), *Frans Denkers' Moreel Kompas van de Politie*, Den Haag, Politia Nova, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koningsrelaties, 2001, 193-202. Over het debat 'internalistische vs. externalistische ethiek', zie b.v. J. MCDOWELL, "Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives?", *Proceedings of the Aristotelian Society* 1978, Supplementary Volume LII, J. MCDOWELL, "Non-Cognitivism and Rule-Following", in S.H. HOLTZMAN en C.M. LEICH, (eds.), *Wittgenstein: to Follow a Rule*, London - Boston - Henley, Routledge and Kegan Paul, 1981, 141-162. J. MCDOWELL, "Aesthetic Value, Objectivity, and the Fabric of the World", in E. SCHAPER (ed.), *Pleasure, Preference and Value. Studies in Philosophical Aesthetics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 1-16. J. MCDOWELL, "Values and Secondary Qualities", in T. HONDERICH (ed.), *Morality and Objectivity. A Tribute to J.L. Mackie*, London, Routledge, 1985, 110-129. M. OAKESHOTT, *On Human Conduct*, Oxford, Clarendon Press, 1975. L. WITTGENSTEIN, *Philosophical Investigations*, transl. E. ANSCOMBE, London, Macmillan, 1953.

een band tussen de betrokken partijen.<sup>31</sup> Deze zeer concrete ervaring is niet alleen het product van de ongewone relatie tussen de partijen van dader en slachtoffer. Het ethische proces dat ogenschijnlijk op de eerste plaats een sociaal gebeuren lijkt tussen de onmiddellijk betrokkenen, moeten we beschouwen als de materialisatie van de capaciteit dat mensen moeten deelnemen aan een groter geheel (sociale netwerken, de mensheid). Het gaat erom een band te voelen met het leven, zich te verbinden met een groter geheel, zeker in situaties van existentiële confrontatie waar ernstige delicten deel van uit maken. Dit wordt zichtbaar in de wens om spijt te betuigen, berouw te betonen en de wil om schade te herstellen. Een dergelijke ethiek gaat veel verder dan de sociale interactie tussen individuen. Ze toont aan dat het concrete proces van bemiddeling en herstel tussen de betrokken partijen deel uitmaakt van de zorg voor het leven op zich, in dit geval de zorg voor de benadeelde (omgeving) en de dader. Een dergelijke ethiek drukt de band, de verbondenheid uit met het leven als geheel.

Met de zorg voor het leven als geheel, komt het ecologische thema tevoorschijn op een onverwachte, fundamentele en positieve manier. Het biedt een kader voor een beleefde, ervaren, internalistische ethiek, die op zijn scherpst zichtbaar wordt aan het begin en het einde van een levenscyclus en het mysterieuze feit van leven en dood. Ook in een pluralistische complexe culturele wereld is alles wat tot de natuur behoort, dieren, planten, ecosystemen en ook de mens, hier deel van. Precies de betrokkenheid op andere (menselijke) wezens en het leven in het algemeen, zeker in kwetsbare situaties, dwingt ons om op een andere manier met criminaliteit om te gaan<sup>32</sup> en raakt de kern van de criminologie. Het is misschien het meest fundamentele aspect waarin criminologie kan verschillen van andere wetenschappelijke disciplines: criminaliteit heeft altijd en op een zeer directe manier te maken met positieve en negatieve ethische ervaringen, die samenhangen met het (on)vermogen van de mens om zich te verbinden met het ruimere levensgeheel. Het ervaren van dit zeer natuurlijk gebeuren is fundamenteel, maar is verschoven naar de achtertuin van een overgeculturaliseerde wereld.

---

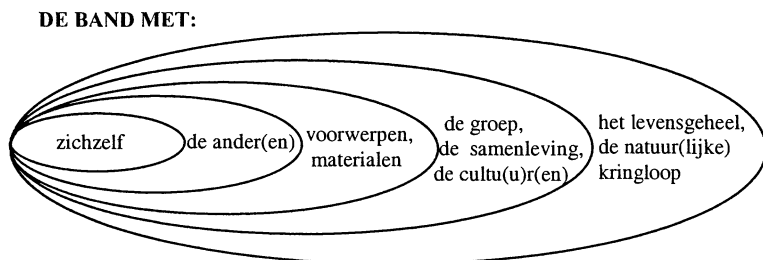
31. J. DEKLERCK & A. DEPUYDT, *An ethical approach to crime prevention. European Journal on Criminal Policy and Research*, Amsterdam/New York, Kugler Publications, vol. 5-3, 1997, 71-80. C. GILLIGAN, *In a different voice: psychological theory and women's development*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 1982. C. GILLIGAN, B. BARDIGE, *Mapping the moral domain: a contribution of women's thinking to psychological theory and education*, Center for the study of gender, education and human development Cambridge, Massachusetts, 1988. N. NODDINGS, *Caring: a feminine approach to ethics and moral education*, University of California Press Berkeley, California, 1986.

32. Precies de bevrijding uit de opgelegde ethische kaders creëert opnieuw ruimte voor de mens als moreel subject, die zelf zijn ethische ervaringen in handen neemt. Cf. Z. BAUMAN, *Intimations of postmodernity*, London/New York, Routledge, 1992, xxxii.

## 10. Preventie

Deze internalistische ethiek situeert zich in de buitenste cirkel van het onderstaande schema van verbondenheid met verschillende omgevingsdimensies.

Figuur 2: verbondenheid met omgevingsdimensies



Het schema van 'verbondenheid' is een kader voor het creëren van een klimaat van verbondenheid (het herstel van banden als antwoord op delinquentie) als een fundamentele *preventie van criminaliteit* in het basis- en secundair onderwijs in scholen in Vlaanderen. In deze benadering van criminaliteitspreventie is de ecologische dimensie niet alleen geïntegreerd, ze vormt er het fundament van. De methodologische en organisatorische consequenties van de achterliggende theorie kunnen in het kader van dit artikel niet uitgewerkt worden.<sup>33</sup> Centraal in deze benadering staat de vaststelling dat het plegen van een delict altijd gepaard gaat met het ontbreken van een band tussen de dader en de benadeelde (omgeving), wat we konden afleiden uit de analyse van uiteenlopende delicten. Het herstellen van verbondenheid tussen de dader en zijn omgeving is hier het logische gevolg van, en vormt de basis voor een fundamentele criminaliteitspreventie die niet ophoudt met situationele ingrepen, controle of (het dreigen met) straf.<sup>34</sup> In scholen werd gewerkt aan het ontwikkelen, versterken en herstellen van banden tussen leerlingen en de verschillende dimensies van hun leefomgeving.<sup>35</sup> Dit gebeurde aan de hand van kleine, blijvende initiatieven, genomen door het hele schoolteam, als stappen in een structureel en cultureel veranderingsproces in de

33. J. DEKLERCK, A. DEPUYDT en G. DEBOUTTE, *Verbondenheid als antwoord op 'de-link-wentie'*. Preventie op een nieuw spoor, Leuven, Leusden, Acco, 2001. J. DEKLERCK en A. DEPUYDT, "Au-delà de la méthode de la médiation, vers une culture de reliance" *Seminario internacional sobre derecho de los niños y mediación, Buenos Aires, 10 - 12 de Mayo de 2001*, (te verschijnen).

34. J. DEKLERCK en A. DEPUYDT, "A conceptual exploration of fundamental crime prevention", *Acta Criminologica* 2000,, South Africa, Vol 13(2), 57-63. J. DEKLERCK, "Naar een fundamentele criminaliteitspreventie", *WelzijnsGids* 2001, afl.40, 41-98.

35. Het betreft een onderzoek met als titel '*Fundamentele preventie van criminaliteit. Onderzoek naar de mogelijkheden tot fundamentele preventie van criminaliteit door de ontwikkeling van een model van integrale benadering. Praktijkttoetsing in het onderwijs*', gefinancierd door het F.W.O. in veertien basisscholen in heel Vlaanderen. Sinds 1999 werd dit onderzoeksproject uitgebreid naar zeven pilotscholen van het secundair onderwijs in het kader van een Europees programma rond de aanpak van geweld op school ('Connect'-programma). Ter ondersteuning werd met de financiële steun van de Koning Boudewijnstichting het '*Pluralistisch netwerk Verbondenheid*' opgericht, met 25 organisaties die op een uiteenlopende manier bijdragen tot de kwaliteit van het schoolgebeuren.

richting van een klimaat van verbondenheid. Essentieel hier is een ecologisch gefundeerde ervaringsethiek die de zorg voor het leven versterkt doorheen verschillende klas- en schoolactiviteiten. Tegen de kinderen wordt niet moraliserend opgetreden (geen “je moet...”, of “wees...”). Ze voelen zich echter beter doorheen de verbetering aan de schoolomgeving: een omgeving waar meer kansen zijn in het ervaren en ontwikkelen van verbondenheid. Het werken aan het schoolklimaat biedt dan een achtergrond, waarin meer gespecialiseerde interventies mogelijk zijn en ook op een andere manier bekeken worden.

## 11. Slotbedenkingen

De criminologie krijgt er, samenhangend met bredere maatschappelijke ontwikkelingen, een nieuw terrein bij. Problemen van milieuvervuiling openen verschillende nieuwe specialisaties voor juristen en criminologen. Het betekent meteen een uitdaging voor de criminologie om zich voor het terrein van de natuur grondig voor te bereiden. De interdisciplinaire mogelijkheden van een thematische wetenschap als de criminologie strekken hier tot voordeel om bruggen te slaan tussen verschillende wetenschappelijke disciplines die zich op dit terrein begeven: de ecofilosofie, de sociologie, de criminologie, en het (milieu)recht voor een nieuwe specialisatie. Toch kan de herintrede van de natuur veel meer betekenen. Momenteel is de natuur reeds aanwezig binnen het criminologische veld als heilzaam kader, therapeutische ondersteuning voor probleemgroepen, en in de confrontatie met de consequenties van onze vervuilende leefstijl. Een nieuwe stap is dan dat milieuovertredingen, de politiek-economische contextualisering ervan, methodes van aanpak en bestraffen een nieuw studieobject vormen voor een ecologische criminologie.

Het wordt echter een veel grotere stap als de natuur ook een fundament betekent voor onze kijk op uiteenlopende problemen in het criminologische veld, en hiermee samenhangend de aanpak en remediëring. Op dat ogenblik verandert ons perspectief naar een ecologisch gefundeerd wereldbeeld, en kunnen we spreken van een ecocriminologie. Wat dit kan betekenen, hebben we kort geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld op het vlak van preventie en op het vlak van een ‘herstellende justitie’.

Dit artikel is niet af. We kunnen het slechts beschouwen als een *denkcoëfening* op een terrein waar nog nauwelijks of geen sporen getrokken zijn. Daarom hebben we geprobeerd enkele krijtlijnen te trekken. Hierbij was het er ons in essentie om te doen om, voorbij een oppervlakkige benadering, te peilen naar de verregaande consequenties op het ogenblik dat de natuur(lijke kringloop) bakens kan zetten en perspectieven kan openen.

## Bibliografie

- AERTSEN, I., *Een onderzoek naar de ontwikkeling van een herstelgerichte strafrechtsbedeling*, doctoraatsproefschrift criminologie, K.U.Leuven, 2001.
- ADAMS, C. & WARREN K., “Feminism and the environment. A selected bibliography”, *Newsletter on Feminism and Philosophy*, 90/83, 148-157.

- APOSTEL, L., *Gebroken orde: de vergeten toekomst van de filosofie*, Leuven, Kritak, 1992.
- APOSTEL, L., AERTS, D., DE MOOR, B., e.a., *World views: from fragmentation to integration*, Brussel, VUB press, 1994.
- APOSTEL, L., VANLANDSCHOOT, J., RAES, K. *Afbraak en opbouw: dialogen met Leo Apostel*, Brussel, VUB press, 1997.
- APOSTEL, L., WALRY, J., en KEUNEN, B., *Hopeloos gelukkig. Leven in een post-moderne tijd*, Amsterdam, Meulenhoff, 1997.
- APOSTEL, L., en VAN DER VEKEN, J., *Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie*, Kapellen-Kampen, Pelckmans-Kok Agora, 1993.
- BAUMAN, Z., *Intimations of postmodernity*, London/New York, Routledge, 1992, xxxii.
- BOOKCHIN, M., *The philosophy of social ecology*, Montreal-New York, Black Rose Books, 1990.
- BOUCKAERT, J. "Omtrent het van recht van de koningin om het leven van een koningin te leiden. Standpunt betreffende het toekennen van rechten aan de natuur", *AdVocare, interdisciplinair juridisch cahier* 2000-2001/9(3), 43-51.
- BRAITHWAITE, J., *Crime, shame and reintegration*, Cambridge, Cambridge university press, 1989.
- DEKETELAERE, K., FAURE, M. en VERHOOSSEL, G., *Grensoverschrijdende milieuproblemen: uitdagingen voor de nationale en internationale rechtsorde*, Antwerpen, Intersentia, 1998.
- DEKLERCK, J., "Verbondenheid, een ecologische ethiek", Rede, uitgesproken naar aanleiding van de proclamatie van de laureaten van "Natuur in de Stad", Aardgasnatuurfonds – Koning Boudewijnstichting, Brussel 23 maart 2001, 1-7.
- DEKLERCK, J., Naar een fundamentele criminaliteitspreventie, *Welzijnsgids*, 2001, afl. 40, 41-98.
- DEKLERCK, J. & DEPUYDT A., "Au-delà de la méthode de la médiation, vers une culture de reliance" *Seminario internacional sobre derecho de los niños y mediación*, Buenos Aires, 10 – 12 de Mayo de 2001, (te verschijnen).
- DEKLERCK, J. & DEPUYDT, A., "Parels Verzamelen; over de kracht van een autonome ethiek", in: P. VAN BEERS (ed.), *Frans Denkers' Moreel Kompas van de Politie*, Den Haag, Politia Nova, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koningsrelaties, 2001, 193-202.
- DEKLERCK, J. & DEPUYDT, A., 'Verbondenheid en een herstelgerichte justitie', in: H. BOUTTELIER, H. KUNNEMAN en J. LEEST (eds), *De straf voorbij. Morele praktijken rondom het strafrecht*, SWP, Amsterdam, 2001, 33-46.
- DEKLERCK, J. & DEPUYDT, A., "A conceptual exploration of fundamental crime prevention", *Acta Criminologica* 2000, Vol 13(2), South Africa, 57-63.
- DEKLERCK, J. & DEPUYDT, A., "An ethical approach to crime prevention", *European Journal on Criminal Policy and Research* 1997, vol. 5-3, 71-80.
- de LAET, A., *Nu is is er ook toen. Een geschiedenis van de tijd*, Kapellen, Pelckmans, 1992.
- DEPUYDT A., "'Re-ligie': een antwoord op 'de-linquentie'?", *Metanoia* juni 1996, 105-122.
- DEPUYDT, A., 'Re-ligie' als antwoord op 'de-linquentie', licentiaatsthesis criminologie, K.U.Leuven, 1991 (niet uitgegeven). DEPUYDT, A. & DEKLERCK, J.,

- “Verbondenheid als antwoord op delinquentie? Onderzoeksproject rond ecologie en criminaliteit aan de K.U.Leuven”, *De Koevoet* oktober 2000, 30-33.
- DEPUYDT, A. & DEKLERCK, J., “The cycle of integration and disintegration applied to Western Society: a framework for a fundamental prevention of delinquency”, in: J. VAN DER VEKEN, H. VAN BELLE, D. AERTS (eds.), *Worldviews and the problem of synthesis*, Kluwer Academic Publishers, 1999, 349-363.
- DEPUYDT, A. & DEKLERCK, J., ‘An ethical and social interpretation of crime through the concepts of ‘linkedness’ and ‘integration-disintegration’. Applications to restorative justice’, in L. WALGRAVE (ed.), *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks and Problems*, Leuven University Press, 1998, 137-156.
- DEPUYDT, A., DEKLERCK, J. & DEBOUTTE, G., *Verbondenheid als antwoord op ‘de-link-wentie’. Preventie op een nieuw spoor*, Leuven, Leusden, Acco, 2001.
- DUPLAIN MICHEL, N., ‘Le dialogue entre systèmes. Exemple de la rencontre de systèmes religieux’, in X. (ed.), *La théorie des systèmes: une approche inter-et transdisciplinaire*, Sion, Suisse, Actes du Colloque, Institut Universitaire K. Bösch, 1995, 130.
- GIDDENS, A., *The consequences of modernity*, Cambridge, Polity Press, 1996.
- GILLIGAN, C., *In a different voice: psychological theory and women’s development*, Massachusetts, Harvard university press Cambridge, 1982.
- GILLIGAN, C., BARDIGE, B., *Mapping the moral domain: a contribution of women’s thinking to psychological theory and education*, Massachusetts, Center for the study of gender, education and human development Cambridge, 1988.
- GUTWIRTH, S. (ed.), *Milieu rechtgezet? Een bezinning over de grondslagen en toepassing van het milieurecht*, Gent, Mys & Brees, 1994.
- HALSEY, M. & WHITE, R., Crime, “Ecophilosophy and environmental harm”, *Theoretical Criminology* 1998, vol 2(3): 345-346.
- HOVELYNCK, J., *Praktijktheorieën van een experiëntiële begeleiding in Outward Bound: een onderzoeksrapport*, doctoraatsproefschrift, fac. Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, K.U.Leuven, 2001.
- LIPPENS, R., *Grenze/n/loze criminologie: spreken, subjectiviteit, radikale democratie en de hypermoderne evaporatie van de kritische kriminologie (1975-1995)*, Gent, Academia press, 1998.
- MARSHALL, T., *Criminal justice and the new community: bending to the trends in politics, society, economics and ecology*, paper written for British Criminology Conference, York, 1991.
- MCCCLINTOCK, F., *Criminological Perspectives*, Actes du XI Congrès International de défense sociale, Buenos Aires, 1988, 252- 257.
- MCDOWELL, J., “Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives?”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume LII 1978.
- MCDOWELL, J., “Non-Cognitivism and Rule-Following”, in S.H. HOLTZMAN en C.M. LEICH (eds.), *Wittgenstein: to Follow a Rule*, London-Boston-Henley, Routledge and Kegan Paul, 1981, 141-162.
- MCDOWELL, J., ‘Aesthetic Value, Objectivity, and the Fabric of the World’, in E. SCHAPER (ed.), *Pleasure, Preference and Value. Studies in Philosophical Aesthetics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 1-16.



- MCDOWELL, J., "Values and Secondary Qualities", in HONDERICH, T. (ed.), *Morality and Objectivity. A Tribute to J.L. Mackie*, London, Routledge, 1985, 110-129.
- MELLE, U., & JANSSENS, F., *Voeten in de aarde: radicale groene denkers*, Hade-wijch Antwerpen, 1996.
- NAESS, A., *Ecology, community and lifestyle: outline of an ecosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- NODDINGS, N., *Caring: a feminine approach to ethics and moral education*, Uni-versity of California press Berkeley, California, 1986.
- OAKESHOTT, M., *On human conduct*, Oxford, Clarendon Press, 1975.
- SINGER, P., *Animal liberation*, New York review of books, New York, 1990.
- VAN DE MOORTELE, A., *Eco-terrorisme of eco-idealisme. Beschrijving van het Animal Liberation Front in België*, lic. thesis criminologie, KULeuven, 2001 (onuitgegeven).
- VANDERBORGHT, J., VANACKER, J. en MAES, E. (eds.), *Criminologie. De weten-schap, De Mens*, Politeia, Brussel, 2000.
- VAN SWAANINGEN, R., *Critical criminology: visions from Europe*, Sage London, 1997.
- VERSCHAEVE, H., "Over verkennen, herkennen en erkennen. Feministische per-spectieven in de criminologie", *Panopticon* 1999(6), 542-562.
- WILDIERS, M., *Kosmologie in de Westerse cultuur: historisch-kritisch essay*, DNB/Pelckmans Kapellen, 1988.
- WITTGENSTEIN, L., *Philosophical investigations*, transl. E. ANSCOMBE, London, Macmillan, 1953.
- WORSTER, D., *Nature's economy: a history of ecological ideas*, Cambridge uni-versity press, Cambridge, 1977.
- ZEHR, H., *Changing Lenses: a new focus for criminal justice*, Scottdale, Herald Press, 1990.
- ZWETKOFF, C., "Mediation in Environmental Conflicts: the Belgian Methodo-logy", in X. (ed.), *Risk: health, safety & the environment*, Concord, VSA, Risk Assessment & Policy Association, 1998, 361-377.